

**ԳՐԵՏԱ ԱՐՁՈՒՄԱՆՅԱՆ
ԱՐՄԻՆԵ ՔԱՐԴՈՒՄՅԱՆ**

**ԱՆՄԵՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾԻ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԱՋ
ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Հոդվածը նվիրված է հայրենական քրեական դատավարությունում ամենաճանաչված սկզբունք համարվող անմեղության կանխավարկածին: Պարզաբանվել է սկզբունքի էությունը և նշանակությունը: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել անմեղության կանխավարկածի ազդեցության վերլուծությանը ապացուցման պրոցեսի և ամբողջությամբ վերցրած՝ արդարադատության իրականացման վրա: Վեր են հանվել տեսական, օրենսդրական, իրավակիրառական բնույթի հիմնախնդիրները, ներկայացվել համապատասխան առաջարկներ:

***Քանալի բառեր**՝ քրեական դատավարություն, իրավական սկզբունք, իրավական կանխավարկածներ, փաստական կանխավարկածներ, անմեղության կանխավարկած, ապացուցման ծանրություն, արդար դատաքննության իրավունք, քրեական գործի կարճում, մեղավորության կանխավարկած, լռելու իրավունք:*

«Կանխավարկած»՝ պրեզումպցիա (լատիներեն praesumptio) եզրույթը թարգմանաբար նշանակում է «ենթադրություն»: Տրամաբանական առումով կանխավարկածը պայմանական կամ հիպոթետիկ հավանական դատողություն է հետևյալ բնույթի՝ «Եթե կա Ա, ապա շատ հավանական է, որ կա նաև Բ»: Քանի որ կանխավարկածները հիմնված են մարդկային բազմադարյա փորձի ընդհանրացման վրա, այդ պատճառով դրանցում ամրագրված գիտելիքը բարձր աստիճանի հավանական է, այսինքն՝ ավելի բարձր է դրա ճշմարտացիության, քան հակառակի հավանականությունը: Հենց դրանով է պայմանավորված կանխավարկածների օգտագործման հնարավորությունը ապացուցման պրոցեսում: Ինդուկտիվ ընդհանրացման վրա հիմնված կանխավարկածները հնարավորություն են տալիս դրանք օգտագործել նույնական երևույթների և իրավիճակների գնահատման ժամանակ¹: Եվ պատահական չէ, որ կանխավարկածները հետազոտության առարկա են ոչ միայն իրավագիտության, այլև տրամաբանության, փիլիսոփայության, հոգեբանության ու մի շարք այլ գիտությունների համար²:

Իրավագիտությունում կանխավարկածները բաժանվում են իրավականի և փաստականի: Տեսության մեջ կարելի է հանդիպել իրավական կանխավարկածի՝ որպես ի սկզբանե իրավական երևույթի, իրավունքի ոլորտում գործադրվող տրամաբանական երևույթի, իրավական կարգավորման եղանակի և բազմաթիվ այլ բնորո-

¹ Տե՛ս Գ. Բաղդասարյան, Անմեղության կանխավարկածը՝ որպես ապացույցների բավարարության չափանիշ, հոդված:

² Կանխավարկածների մասին մանրամասն տե՛ս Белкин А. Р., Теория доказывания. Научно-методическое Б 43 пособие. — М.: Издательство НОРМА, 1999, էջ 21 : Ա. Ղամբարյան, Իրավական կանխավարկածները Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությունում, Հոդված, Արդարադատություն, 2014, 4/27/:

շումներ³: Արարատ Ավագյանի և Վահան Սահակյանի վերաբերյալ թիվ ԵԿԴ/0252/01/13 գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանն իր 2014 թվականի հոկտեմբերի 31-ի որոշմամբ տվել է իրավական կանխավարկածի հետևյալ բնորոշումը. «Դատավարական իրավունքում իրավական կանխավարկածը օրենքով կամ նախադեպային իրավունքով հաստատված այն կանոնն է, որի համաձայն որոշակի հանգամանք համարվում է հաստատված, քանի դեռ օրենքով սահմանված կարգով չի ապացուցվել հակառակը»: Այդ բնորոշումը լրիվությամբ համահունչ է 2021 թ. ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում նորամուծություն հանդիսացող 106-րդ հոդվածին (փաստերի իրավական կանխավարկածը): Այսպիսով, իրավական կանխավարկածի բնորոշման մասին վեճը հայրենական իրավունքում կարելի է սպառնալից համարել:

Այս կամ այն փաստի առկայության կամ բացակայության մասին նորմատիվ ենթադրությունն ինքնին լրացնում է այդ փաստի մասին տեղեկատվության պակասը, ինչպես նաև վարույթն իրականացնողին ազատում է իրավաբանական փաստի հաստատման կամ հերքման ուղղությամբ լրացուցիչ քննչական գործողություններ կատարելու պարտականությունից: Փաստական կանխավարկածները սահմանված չեն իրավունքի նորմերով, սակայն նույնպես թույլ են տալիս փոխհատուցել փաստական ինֆորմացիայի պակասը:

Ի դեպ, կանխավարկածների նկատմամբ հետաքրքրությունն աճել է միջնադարում: Միջնադարի իրավաբանների կարծիքով, այն դեպքերում, երբ օրենքը թույլ է տալիս մի փաստի հիման վրա հետևություն անել երկրորդի մասին, առկա են ապացույցի ինքնություն տեսակ հանդիսացող կանխավարկածներ, որոնք նույնացվել են անուղղակի ապացույցների հետ: Խորհրդային քրեական դատավարության իրավունքին ու տեսությանը, մանավանդ նրա գոյության առաջին տասնամյակներում, բնորոշ էր կանխավարկածների, այդ թվում՝ անմեղության կանխավարկածի մերժումն այն հիմնավորմամբ, որ դրանք ստեղծում են վերացական ճշմարտություն՝ հակադրվելով ճշմարտության որոշակիության մասին մարքս-լենինյան դիալեկտիկային, բացարձակացված էր յուրաքանչյուր փաստի կատարյալ ապացուցման գաղափարը և սվիններով էր ընդունվում որևէ փաստի բարձր հավանականության մասին պնդումը: Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը հռչակվել է միայն ԽՍՀՄ 1977թ. սահմանադրությամբ: ՀՀ-ում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն առաջին անգամ ամրագրվել է 2005թ. սահմանադրությամբ, Արցախի Հանրապետությունում՝ 2006թ. Սահմանադրությամբ, այնուհետ՝ 2017թ. Սահմանադրությամբ: Սակայն ներկայումս իրավունքի բոլոր ճյուղերում նկատվում է իրավական կանխավարկածների թվաքանակի ավելացման միտում⁴: Ասվածը վերաբերում է նաև հայրենական քրեական դատավարության օրենսդրությանը: Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության 2021թ. օրենսգիրքն⁵ առաջին անգամ համակարգված կերպով ամրագրվել է փաստերի իրավական կանխավարկածների վերաբերյալ դրույթը, որն

³ Sk' u O.E. Зацепина, СООТНОШЕНИЕ ПРАВОВЫХ ПРЕЗУМПЦИЙ И ИНЫХ СРЕДСТВ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ, Вестник Томского государственного университета. 2017, № 424, էջ 226–233. DOI: 10.17223/15617793/424/32 УДК 340: У. Ղամբարյան, Իրավական կանխավարկածները Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությունում, Հոդված, Արդարադատություն, 2014, 4/27: Бабаев В.К., Теория современного советского права: фрагменты лекций и схемы. Н. Новгород, 1991, էջ 156:

⁴ Քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության մեջ ապացուցելուց ազատելու հիմքերը (նախադատելի փաստերը) վաղուց են ներդրվել:

⁵ Ընդունվել է 30.06.2021թ., ուժի մեջ է մտնում 2022թ. հուլիսի 1-ից:

առավելապես փոխառվել է Լատվիայի քրեական դատավարության օրենսգրքից⁶։ Օրենսգրքի «Փաստերի իրավական կանխավարկածը» վերտառությամբ 106-րդ հոդվածն ունի հետևյալ բովանդակությունը. «Եթե քրեական վարույթի ընթացքում հակառակը չի ապացուցվում, ապա ապացուցված են համարվում՝ 1. հանրաճանաչ փաստը, 2. արդի գիտության, տեխնիկայի, արվեստի, արհեստի կամ այլ բնագավառների համընդհանուր ճանաչում ստացած մեթոդիկաների ճշմարտացիությունը, 3. փաստը, որը անձին հայտնի է կամ պետք է հայտնի լիներ նորմատիվ ակտերով սահմանված իր մասնագիտական կամ պաշտոնական պարտականությունների կապակցությամբ, 4. փաստը, որը մեղադրյալին հայտնի է կամ պետք է հայտնի լիներ՝ որպես նրա բացառիկ իրազեկվածության հանգամանք։ Եթե վարույթի մասնակիցը վիճարկում է սույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված փաստերի հավաստիությունը, ապա կրում է հակառակն ապացուցելու պարտականությունը»։

Քրեական արդարադատության համակարգի ամենաճանաչված կանխավարկածն անմեղության կանխավարկածն է։ Կանխավարկածի էությունն այն կանոնի պահպանման մեջ է, որ անձը, ում նկատմամբ իրականացվում է քրեական հետապնդում, համարվում է մեղավոր միայն այն դեպքում, երբ նրան այդպիսին համարում է դատարանը՝ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով։

Անմեղության կանխավարկածը, որպես արդար դատաքննության իրավունքի անբաժան տարր, իր կարևորությամբ և հիմնարար բնույթով վաստակել է ինքնուրույն քրեադատավարական սկզբունքի կարգավիճակ և ամրագրում ստացել քրեական արդարադատության ժողովրդավարական համակարգ ունեցող գրեթե բոլոր պետությունների օրենսդրություններում։

Ավելորդ չէ նշել, որ թեպետև մեղադրյալի մեղավորության և քրեական պատժի կիրառման հարցերը վերաբերում են քրեական դատավարությանը, սակայն անձի մեղավորության մասին հարցեր առաջանում են նաև վարչական և քաղաքացիական գործեր քննելիս, ու անմեղության կանխավարկածը տարածվում է պատասխանատվության բոլոր տեսակների վրա։ Ի դեպ, անմեղության կանխավարկածի հասկացությունը հայտնի է դեռևս հռոմեական քաղաքացիական իրավունքից, որտեղ այն անվանվում էր բարեխղճության կանխավարկած (*Praesumptio boni viri*) ու ելնում էր նրանից, որ իրավահարաբերությունների մասնակիցը համարվում էր բարեխիղճ (*bona fide*), իսկ եթե որևէ մեկը հակառակն էր պնդում, նա էլ պարտավոր էր դա ապացուցել։

Ամեղության կանխավարկածի սկզբունքը այն արժեքներից է, որը կոչված է ապահովելու քրեական արդարադատության ոլորտում մեղադրյալի իրավունքների պաշտպանությունը։ Ամեղության կանխավարկածը ոչ պակաս չափով նաև հենց արդարադատության իրականացման երաշխիք է։ Մեղադրանքի անկասկածելի ապացուցվածության և չփարատված ողջամիտ կասկածները հոգուտ մեղադրյալի մեկնաբանելու պահանջները պայմանավորում են քրեական դատավարության սուբյեկտների կողմից գործի հանգամանքներն օբյեկտիվ ու անկողմնակալ պարզումը, ինչը հանդիսանում է արդարացի դատավճիռ կայացնելու անհրաժեշտ պայման։

Ի դեպ, մեղադրյալի անմեղության կանխավարկածը, իբրև քրեադատա-

⁶ Տե՛ս Ա. Ղամբարյան, *Իրավական կանխավարկածները Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությունում, Հոդված, Արդարադատություն, 2014, 4/27/*։

վարական սկզբունք, որն ուղղված էր ֆեոդալական դատարանների չարաշահումների դեմ, առաջին անգամ ձևակերպել է 1764 թվականին իտալացի լուսավորիչ-իրավաբան Չեզարե Բեքարիան՝ իր «Հանցագործությունների և պատիժների մասին» աշխատության «Խոշտանգումները» վերտառությամբ գլխում: Իրավունքի և օրենսդրության ժողովրդավարացմանը գուզնթաց հետազայում այն դարձել է միջազգային իրավունքի սկզբունք ու ամրագրվել «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում» (1948 թ., հոդ. 11), «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրում (1966 թ.), «Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայում» (1950 թ., հոդ. 6, մաս 2): Արցախի Հանրապետությունում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն առաջին անգամ ամրագրվել է 2006 թ. Սահմանադրությամբ, իսկ այնուհետև ամրագրվել է 2017 թ. Սահմանադրությամբ, որի 66-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղքն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով:

Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն առավել մանրամասն կարգավորված է ԼՂՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 18-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝

1. Հանցագործության համար կասկածվողը կամ մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով՝ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով:

2. Կասկածյալը կամ մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը: Նրանց անմեղության ապացուցման պարտականությունը չի կարող դրվել պաշտպանության կողմի վրա: Մեղադրանքի ապացուցման և կասկածյալին կամ մեղադրյալին ի պաշտպանություն բերված փաստարկների հերքման պարտականությունը կրում է մեղադրանքի կողմը:

Հանցանք գործելու մեջ անձի մեղավորության մասին հետևությունը չի կարող հիմնվել ենթադրությունների վրա, այն պետք է հաստատվի գործին վերաբերող փոխկապակցված հավաստի ապացույցների բավարար ամբողջությամբ:

4. Մեղադրանքն ապացուցված լինելու վերաբերյալ բոլոր կասկածները, որոնք չեն կարող փարատվել սույն օրենսգրքի դրույթներին համապատասխան պատշաճ իրավական ընթացակարգի շրջանակներում, մեկնաբանվում են իսկապես մեղադրյալի կամ կասկածյալի:

5. Կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ կիրառվող խափանման միջոցները չեն կարող պարունակել պատժի տարրեր:

Հնդհանրապես քրեական դատավարությունում ապացուցման բեռի բաշխումն իրականացվում է կանխավարկածների հիման վրա: Ապացուցման պարտականությունը կողմի վրա դնելիս ենթադրվում է, որ՝ ա) տվյալ կողմը ապացուցման պրոցեսում իր նյութական և կազմակերպական հնարավորություններով փաստացի ավելի ուժեղ է, քան հակառակ կողմը, բ) հանգամանքները, որոնք ակնկալվում են, որ կապացուցի տվյալ կողմը, նրա համար օբյեկտիվորեն հասանելի են: Կողմերի մրցակցային հավասարությունն ապահովելու նպատակով նույն կանոնն է գործում նաև վարչական դատավարությունում:

Քանի որ ապացուցման գործընթացում վարույթն իրականացնող մարմնի և քրեական հետապնդման ենթարկված անձի հնարավորությունները հավասար չեն, ուստի օրենսդիրը, փորձելով մեղմացնել ապացուցման գործընթացում առկա անհավասարությունը, մեղադրյալի համար սահմանում է որոշակի

առավելություններ, նրա վրա չի դնում իր անմեղությունն ապացուցելու պարտականություն, իսկ մեղադրանքի ապացուցման և ի պաշտպանություն մեղադրյալի բերված փաստարկների հերքման պարտականությունը հանրային քրեական հետապնդման դեպքում դնում է հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի, իսկ մասնավոր քրեական հետապնդման դեպքում՝ տուժողի և նրա ներկայացուցչի վրա, ինչը բխում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքից:

Պետական մարմինները ապացուցման պարտականություն են կրում այն իմաստով, որ նրանք դատավարության համապատասխան փուլերում գործի բոլոր հանգամանքների լրիվ, օբյեկտիվ և բազմակողմանի հետազոտման համար հավաքում, ստուգում և գնահատում են ապացույցները:

Քրեական գործով մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը, քանի որ նա, մինչև մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մեջ մտնելը, համարվում է անմեղ: Մեղադրյալը պարտավոր չէ նաև քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ցույց տալ որևէ աջակցություն: Մեղադրյալի անմեղության ապացուցման պարտականությունը չի կարող դրվել նաև նրա պաշտպանի, օրինական ներկայացուցչի, պատասխանողի և նրա ներկայացուցչի վրա: Մեղադրանքն ապացուցված լինելու վերաբերյալ բոլոր ողջամիտ կասկածները, որոնք չեն կարող փարատվել օրենսգրքի դրույթներին համապատասխան պատշաճ իրավական ընթացակարգի շրջանակներում, մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի կամ կասկածալի: Ընդ որում, կասկածները կարող են վերաբերել ոչ միայն մեղադրանքի ողջ ծավալին, այլև մեղադրանքի առանձին դրվագներին, մեղքի ձևին, հանցագործությանը մասնակցության աստիճանին և բնույթին, պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներին, առանձին վերցրած ապացույցներին:

Անթույլատրելի է մեղադրյալին հարկադրել ցուցմունքներ տալ ոչ միայն իր կամ մերձավոր ազգականների վերաբերյալ, այլև իր պաշտպանության օգտին, իսկ մեղադրյալի կողմից մեղքի ընդունումը քրեական հետապնդման մարմնին չի ազատում մեղադրանքի ապացուցման պարտականությունից:

Պաշտոնատար անձինք իրենց հրապարակային ելույթներում պարտավոր են պահպանել անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը և մեղադրյալին (կասկածյալին) չհամարեն մեղավոր մինչև դատավճիռն ուժի մեջ մտնելը (տվյալ դեպքում ճիշտը «հանցագործության մեջ մեղադրվող կամ կասկածվող» ձևակերպումն է): Ինչպես քննիչը, այնպես էլ դատախազը չեն որոշում մեղադրյալի վերջնական մեղավորությունը, այդ մասին նրանց հետևությունները միայն ենթադրություններ են:

Դատարանը մինչև գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի կայացման պահին իր գործողություններով, այդ թվում՝ որոշումներով, որևէ կերպ չպետք է սուբյեկտիվ դիրքորոշում հայտնի ամբաստանյալին ներկայացված քրեական մեղադրանքի հիմնավորվածության կամ անհիմն լինելու մասին: Դատարանը չի կարող հանդես գալ ոչ մեղադրանքի, ոչ էլ պաշտպանության կողմում, չի կարող կատարել նրանց պարտականությունները: Պետությունը պետք է ապահովի դատարանի անկախությունը և անկողմնակալությունը:

Քանի դեռ ապացուցված չէ անձի մեղավորությունը, նա անմեղ է. չապացուցված մեղավորությունը հավասարազոր է ապացուցված անմեղությանը: Ընդ որում, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը ենթադրում է ապացույցների այնպիսի ամբողջության առկայություն, որն անհրաժեշտ է անձի մեղավորությունը ողջամիտ (հիմնավոր) կասկածից վեր ապացուցված համարելու, այլ ոչ թե անձի մեղավորության մասին ենթադրություններ անելու համար: Միայն այդ դեպքում

անմեղության կանխավարկածը կարող է համարվել հաղթահարված:

Արդյո՞ք մինչդատական վարույթներում ոչ ռեաբիլիտացնող (ոչ արդարացնող) հիմքերով քրեական գործի վարույթը կարճելու դեպքում չի խախտվում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը:

Այս հարցը քննադատության առարկա է դեռևս խորհրդային ժամանակներից: Որոշ դատավարագետներ պնդում են, որ նախաքննության ընթացքում քրեական գործի կարճման ոչ ռեաբիլիտացնող հիմքերի կիրառումը հակասում է անմեղության կանխավարկածի հիմնարար սկզբունքին, քանի որ քննիչը դրանով իսկ հաստատում է անձի մեղավորությունը հանցագործության կատարման մեջ: Մինչդեռ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի համաձայն, անձը հանցագործության կատարման մեջ մեղավոր կարող է ճանաչվել բացառապես դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Դրանից հետևություն էր արվում, որ անհրաժեշտ է նախաքննության մարմնին զրկել ոչ ռեաբիլիտացնող (ոչ արդարացնող) հիմքերով քրեական գործի վարույթը կարճելու իրավունքից: Կամ ընդհանրապես վերացնել այդ ինստիտուտը, կամ էլ այդ իրավունքով օժտել միայն դատարանին, որտեղ նախաքննության մարմինը կարող է ներկայացնել համապատասխան միջնորդություն:

Սակայն նշված քննադատությունը տեղին չէ: Գրականության մեջ իրավացիորեն նշվել է, որ քննիչը ոչ ռեաբիլիտացնող հիմքերով կարճելով քրեական գործը, հաստատում է անձի օբյեկտիվ կարգավիճակը, իսկ անմեղության կանխավարկածի ուժով շարունակում է գործել անձի անմեղության ենթադրությունը, որը կարող է հաղթահարվել միայն դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով⁷:

Գրականության մեջ իրավացիորեն նշվել է, որ նման դեպքերում քննիչը, կարճելով քրեական գործը, հաստատում է անձի օբյեկտիվ կարգավիճակը, որ անձը քրեական հետապնդումը դադարեցնելուց հետո անմեղության կանխավարկածի ուժով համարվում է անմեղ, իսկ մեղադրյալի մեղավորությունը կարող է հաստատվել միայն դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով⁸:

Գրականության մեջ իրավացիորեն նշվել է, որ նման դեպքերում քննիչը, կարճելով քրեական գործը, հաստատում է անձի օբյեկտիվ կարգավիճակը, որ անձը քրեական հետապնդումը դադարեցնելուց հետո անմեղության կանխավարկածի ուժով համարվում է անմեղ, իսկ մեղադրյալի մեղավորությունը կարող է հաստատվել միայն դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով⁹:

Արդյո՞ք ոչ ռեաբիլիտացնող (ոչ արդարացնող) հիմքերով քրեական գործի վարույթը կարճելու դեպքում չի խախտվում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը: Գրականության մեջ իրավացիորեն նշվել է, որ նման դեպքերում քննիչը,

⁷ Տե՛ս, օրինակ, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, *Ընդհանուր մաս*, Երևան- 2006, էջ 161: Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, *գիտ.խմբ. Ա. Ղամբարյան*,

Եր.-2016, էջ 425:

⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, *Ընդհանուր մաս*, Երևան- 2006, էջ 161: Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, *գիտ.խմբ. Ա. Ղամբարյան*, Եր.-2016, էջ 425:

⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, *Ընդհանուր մաս*, Երևան- 2006, էջ 161: Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, *գիտ.խմբ. Ա. Ղամբարյան*, Եր.-2016, էջ 425:

կարճելով քրեական գործը, հաստատում է անձի օբյեկտիվ կարգավիճակը, որ անձը քրեական հետապնդումը դադարեցնելուց հետո անմեղության կանխավարկածի ուժով համարվում է անմեղ, իսկ մեղադրյալի մեղավորությունը կարող է հաստատվել միայն դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով¹⁰:

Դատավարական իրավունքի զարգացումների ներկա պայմաններում առաջացել է առանձին վարկածների ապացուցման պարտականությունը մեղադրյալի վրա դնելու թույլատրելիության հիմնախնդիրը:

Այս կապակցությամբ ուշադրության է արժանի Եվրոպական դատարանի պրակտիկան, մասնավորապես, կոնկրետ գործով պաշտպանության կողմը չի ներկայացրել արդարացնող ապացույցներ, իսկ մեղադրյալը հրաժարվել է տալ որևէ բացատրություն: Եվրոպական դատարանը, քննելով դիմողի բողոքը, ընդունել է, որ անթույլատրելի ոչինչ չկա այն ենթադրությունում, թե անձը, ով տիրապետում է ընդհանուր առմամբ արգելված որևէ բանի, պարտավոր է բավարար չափով բացատրել այդ փաստը, հակառակ դեպքում նա կճանաչվի մեղավոր/ *St u Pham Hoang v. France* //Ser.A. N 243. 25. 09. 1992/:

Եվրոպական դատարանը նման հետևության է հանգել նաև «X.- ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության» գործով: Հանձնաժողովը կիրառելի է համարել այն կանխավարկածը, որ դիմողը, որը, ինչպես պարզվել էր, ապրում էր մարմնավաճառությամբ զբաղվող մի կնոջ հետ, և հնարավոր է՝ հանդիսանում էր նրա կավատը, գոյատևում էր բարոյագուրկ ճանապարհով ստացվող եկամուտներով (X.-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության. 42 CD 135):

Կոնկրետ գործով, որը վերաբերում էր պահատուփի առաքում իրականացրած դիմողին և բեռնավորված է եղել թմրամիջոցներով, Դատարանը հանգել է հետևյալ եզրակացությանը. «Քանի որ ազգային դատարանն իրավիճակի գնահատման հարցում ազատ է եղել, հաշվի է առել գործի փաստերը և վերացրել է ավելի վաղ ընդունված դատավճիռներից մեկը, ապա Կոնվենցիայի 6- րդ հոդվածի 2-րդ կետը չի խախտվել: Մեղադրանքի կողմի վրա ապացուցման պարտականությունն դնելը բխում է վարույթի իրականացնող մարմնի վրա դրված պարտականություններից, մասնավորապես՝ քրեական գործ հարուցել հանցագործության հատկանիշներ հայտնաբերելու յուրաքանչյուր դեպքում, բացահայտել հանցագործությունները և ի հայտ բերել հանցանք կատարած անձին: Այդ պարտականությունների իրականացումը պետության կողմից երաշխավորվում է՝ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմիններին նյութական և կազմակերպական այնպիսի միջոցներով և հնարավորություններով օժտելը, որը կապահովի նրանց առջև դրված խնդիրների իրականացումը: Իհարկե, այդ բոլորը մեղադրանքի կողմի համար անհրաժեշտ է դատարանի առջև անձի մեղավորությունը հիմնավորելու համար: Իհարկե, Եվրոպական դատարանը չի բացառում ազգային օրենսդրությունում իրավական կամ փաստական կանխավարկածների առկայության հնարավորությունը, որն անմեղությունն ապացուցելու պարտականությունը որոշակի դեպքերում փոխանցվում է պաշտպանության կողմին: Սակայն յուրաքանչյուր դեպքում ապացուցման բեռը պետք է փոխանցվի ողջամիտ սահմաններում՝ հաշվի առնելով մեղադրյալի պաշտ-

¹⁰ *St u Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, Ընդհանուր մաս, Երևան- 2006, էջ 161: Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, գիտ.խմբ. Ա. Ղամբարյան, Եր.-2016, էջ 425:*

պանության իրավունքը» (Մալաբյակուն ընդդեմ Ֆրանսիայի, 1988 թ. հոկտեմբերի 7):

Ներկայումս էկոլոգիական իրավախախտումների կանխմանն ուղղված քաղաքականության գործիքներից է իրավախախտման օբյեկտիվ կողմի առկայությունը կամ բացակայությունը հաստատող առանձին փաստերի ապացուցման պարտականության բաշխման փոփոխությունը: Օրինակ՝ ապացուցման պարտականության բաշխման փոփոխությունը կիրառվում է կոնկրետ պետության բացառիկ տնտեսական գոտում այլ պետության նավի ապօրինի ձկնորսության գործերի քննության ընթացքում: Այս դեպքում ավանդական անմեղության կանխավարկածի կիրառությունը սահմանափակվում է, քանի որ մեղադրյալը պարտավոր է ներկայացնել այնպիսի ապացույցներ, որոնց ձեռք բերումն առավել դյուրին է պաշտպանության կողմի, քան մեղադրողի համար:

Ապացուցման պարտականության բաշխման հարցում հետաքրքիր է բրիտանական փորձը: Անգլիական ստատուտներով և դատական նախադեպերով սահմանվում են մի շարք դեպքեր, երբ մեղադրյալի վրա է դրվում առանձին փաստերի ապացուցման պարտականությունը: Այսպես, դրամանենգության մասին 1936թ. օրենքի համաձայն՝ անգլիական քրեական դատավարությունում դրամի կեղծման և դրամահատման համար նախատեսված սարքավորումների տիրապետման օրինականության ապացուցման պարտականությունը դրվում է մեղադրյալի վրա: Անմեղսունակության ապացուցման պարտականությունը կրում է պաշտպանության կողմը: Այս դրույթն առաջին անգամ ձևակերպվել է Նոուտենի գործով (1843 թ.) և հաստատվել Ուոլմինգտոնի գործով (1935 թ.): Ուոլմինգտոնի գործով լորդ կանցլերը Լորդերի պալատին է ներկայացրել մի ամբողջ հետազոտություն, որտեղ եզրակացնում է. «Անգլիական իրավունքում կարմիր թելի պես անցնում է այն կանոնը, որ մեղադրյալի մեղավորության ապացուցման պարտականությունը դրվում է մեղադրողի վրա, եթե խոսքը չի վերաբերում հոգեկան հիվանդությանը կամ էլ օրենքով նախատեսված այլ բացառություններին»¹¹:

Հատկանշական է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքում ապօրինի հարստացման դեմ պայքարի իրականացման համար կատարված օրենսդրական փոփոխությունը (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 310.1 հոդված) ուղղակի կարող է առնչվել անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին այն իմաստով, որ ապօրինի հարստացման մեջ մեղադրվող անձի վրա կարող է դրվել պարտականություն ապացուցելու հաշվետու ժամանակահատվածում գույքի ավելացումը կամ պարտականությունների նվազումը, որոնք էականորեն գերազանցում են նրա օրինական եկամուտները և ողջամտորեն չեն հիմնավորվում դրանցով:

Ապացուցման բեռը մեղադրանքի կողմից պաշտպանության կողմի վրա տեղափոխելը նոր մոտեցում է քրեական դատավարությունում, որն ուղղակի հակասում է այն հանրահայտ գաղափարին, որ մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը¹²:

Ապացուցման պարտականության հետ սերտորեն կապված է «լռության իրավունքի» հիմնախնդիրը, երբ անձի կողմից իր անմեղության վերաբերյալ ապացույցներ չներկայացնելը չի դիտարկվում իբրև նրա մեղավորության ապացույց:

¹¹ Skeu՝ Вульф В. Я. О бремени доказывания в английском уголовном процессе. Советское государство и право. - 1962, N 7, էջ 127-131:

¹² Skeu՝ Դիրանդյան Ս., Անմեղության կանխավարկածը և ապացուցման պարտականությունը քրեական դատավարությունում, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2017:

Հնդհանուր առմամբ, քանի որ մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր մեղավորությունը, վերջինիս կողմից լռություն պահպանելը չի կարող մեկնաբանվել ի վնաս նրա: Մինևույն ժամանակ. «լռության իրավունքը» բացարձակ չի համարվում: Այսպես, Ջոն Մայերն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործով Եվրադատարանը նշել է. «Չնայած որ անթույլատրելի է մեղադրանքը կառուցել բացարձակապես կամ հիմնականում մեղադրյալի լռության կամ նրա հարցերին պատասխանելուց հրաժարվելու հանգամանքի վրա, միանգամայն ակնհայտ է, որ նշված առավելությունը չի կարող կանխել այն, որ մեղադրյալի լռության փաստը հաշվի կառնվի այնպիսի իրավիճակներում, որոնք բացատրության կարիք են զգում/.../: Տրամաբանական եզրակացությունների կիրառումն առողջ բանականության դրսևորում է համարվում այն պայմաններում, երբ դիմումատուն հրաժարվել է իր գործողություններին հիմնավորված բացատրություններ ներկայացնելուց»:

Այսպիսով, հայրենական քրեական դատավարության իրավունքում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի ուժով մեղադրանքի ապացուցման և ի պաշտպանություն մեղադրյալի բերված փաստարկների հերքման պարտականությունը կրում է մեղադրանքի կողմը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ գործում են օրենքով սահմանված այլ կանխավարկածներ: Սակայն յուրաքանչյուր նման դեպքում ապացուցման բեռը պետք է փոխանցվի ողջամիտ սահմաններում և պետք է հաշվի առնվի մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքը:

НЕКОТОРЫЕ ОСНОВЫ ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИННОСТИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ - ГРЕТА АРЗУМАНЯН, АРМИНЕ КАРДУМЯН - Некоторые проблемы презумпции невиновности в уголовном процессе РА. Статья посвящена самому признанному принципу отечественного уголовного процесса- презумпции невиновности. Разъяснено значение и сущность принципа. Особое внимание уделено анализу влияния презумпции невиновности на доказательственный процесс и процесс правосудия в целом. Выявлены проблемы теоритического, законодательного и правоприменительного характера, представлены соответствующие предложения.

Ключевые слова: уголовный процесс, правовой принцип, правовые презумпции, фактические презумпции, презумпция невиновности, бремя доказывания, право на справедливое судебное рассмотрение, прекращение уголовного дела, презумпция виновности, право на молчание.

SOME BASIC ISSUES OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN CRIMINAL PROCEEDING IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH - GRETA ARZUMANYAN, ARMINE KARDUMYAN - The article is dedicated to the presumption of innocence, considered the most recognized principle in national criminal proceedings. The essence and meaning of the principle has been clarified. Special attention was paid to the analysis of the impact of the presumption of innocence on the proof process and the administration of justice as a whole.

The problems of theoretical, legislative and jurisprudential character were raised, relevant proposals were presented.

Key words: *criminal procedure, legal principle, legal presumptions, factual presumptions, presumption of innocence, burden of proof, right to fair trial, dismissal of criminal case, presumption of guilt, right to remain silent.*